

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет історії, політології та національної безпеки
Кафедра музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної
діяльності

СИЛАБУС
вибіркової навчальної дисципліни

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА
підготовки магістра
спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»
освітньо-професійної програми «Музеєзнавство, пам'яткознавство, культурний
туризм»

Силабус навчальної дисципліни «НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА» підготовки магістра, галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство», за освітньо-професійною програмою «Музеєзнавство, пам'яткознавство, культурний туризм».

Розробник: Надольська В. В., доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, к.і.н., доцент.

Силабус навчальної дисципліни затверджений на засіданні кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності

протокол № 3 від 30.09. 2021 р.

Завідувач кафедри: (Гаврилюк С. В.).

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	Галузь знань 02 «Культура»	Вибіркова
Кількість годин/кредитів 120/3	Спеціальність 027 «Музеєзнавство, пам’яткознавство»	Рік навчання 2-й Семестр 3-й
ІНДЗ: є		Лекції 16 год.
	Практичні (семінарські) 22 год.	
	Лабораторні ____ год.	
	Самостійна робота 72 год.	
	Освітньо-професійна програма «Музеєзнавство, пам’яткознавство, культурний туризм»	Консультації 10 год.
		Форма контролю: залік
Мова навчання		українська

II. Інформація про викладача

ППП: Надольська Валентина Василівна.

Науковий ступінь: кандидат історичних наук.

Вчене звання: доцент.

Посада: доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності

Контактна інформація: e-mail: nadolsk65@gmail.com

Дні занять: див. електронний розклад <http://194.44.187.20/cgi-bin/timetable.cgi>

III. Опис дисципліни

1. Анотація курсу

Дисципліна «Національні меншини України: історія і культура» належить до переліку вибірових навчальних дисциплін підготовки магістрів за спеціальністю 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство», освітньою програмою «Музеєзнавство, пам'яткознавство, культурний туризм». Вона спрямована на: вивчення основних етапів розселення етнічних меншин на

українських землях, особливостей їх життєдіяльності в іноетнічному середовищі, з'ясування впливу етнічних груп на політичні, соціально-економічні й культурні процеси в Україні; аналіз правового, соціально-економічного становища, рівня духовного розвитку найбільш чисельних національних меншин на різних етапах розвитку українських земель; оволодіння методикою етноісторичних досліджень, методологією систематики і типології, аналізу досліджуваних наукою соціо-культурних процесів і явищ для їх результативного та кваліфікованого самостійного практичного використання у гуманітаристиці.

2. Пререквізити. Вивчення вибіркової дисципліни базується на засвоєнні попередніх курсів – «Історія і культура України», «Етнологія», «Етнополітологія», «Культурологія».

3. Мета і завдання навчальної дисципліни.

Мета навчальної дисципліни: формування у студентів поняття про багатомірність української історії у цілому і у регіональному аспекті зокрема, системних знань про історичні процеси складання поліетнічної структури населення в Україні; визначення динаміки етнічної структури населення та детермінуючих її чинників; засвоєння студентами механізмів етнокультурної взаємодії та культурного збагачення народів України у регіонах з багатонаціональним складом населення. Студенти повинні оволодіти вмінням використовувати матеріал з історії національних меншин України при засвоєнні інших предметів соціо-гуманітарного циклу.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Національні меншини України: історія і культура» є: засвоєння студентами вузлових питань етнічної історії України, передумов та закономірностей появи на українських землях компактних етно-релігійних громад, особливостей їх розвитку, включеності у всі суспільні процеси; оволодіння понятійно-термінологічним апаратом, методикою і методологією систематики та типології, аналізу досліджуваних процесів і явищ.

3. Компетентності

До кінця навчання студенти повинні оволодіти наступними компетентностями:

Магістр повинен знати: джерела вивчення етнічної історії України; періодизацію та етапи розселення чисельних етнічних груп на території України; типи їх розселення, території компактного проживання; особливості життєдіяльності національних меншин; механізми і форми взаємодії етнічних спільнот; рівень включеності національних меншин у політичні, соціально-економічні, культурні процеси; понятійно-термінологічний апарат науки.

Магістр повинен вміти: аналізувати вузлові проблеми етнічної історії України; використовувати наявні джерела для вивчення історії окремої національної меншини; визначати тенденції етнічного розвитку України; характеризувати матеріальну і духовну культуру національних меншин, рівень її збереженості в іноетнічному середовищі; визначати

вплив національних меншин на історичні процеси в Україні; аналізувати державну політику щодо національних меншин; показати особливості культури національних меншин як невід'ємної складової історичного розвитку України.

5. Структура навчальної дисципліни (денна форма навчання)

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ. (семін.)	Сам. роб.	Консультації	Форма контролю/бали
1	2	3	4	6	7	
Змістовий модуль 1. Формування в Україні громад євреїв, вірмен, поляків, німців та чехів						
Тема 1. Етнічне, національне та етнодержавознавче в термінологічному контексті	7	2		5		ДС/12
Тема 2. Історіографія історії національних меншин України, особливості джерельної бази	9	2		6	1	ДС/12, УО,
Тема 3. Євреї України	11	2	2	6	1	ДС, УО, Р, ІНДЗ/12
Тема 4. Вірмени в історії України	8		2	5	1	ДС, УО, Т, ІНДЗР/12
Тема 5. Поляки в Україні	11	2	2	6	1	ДС, УО, Т, Р, ІНДЗ/12
Тема 6. Німецькі колонії в Україні	11	2	2	6	1	ДС, Р, ІНДЗ/12
Тема 7. Чеські колоністи в Україні	8		2	5	1	УО, Т, Р, ІНДЗ/12
Змістовий модуль 2. Зміни етнічної структури населення українських земель						
Тема 8. Росіяни в Україні: етапи міграційних рухів, культура	11	2	2	6	1	ДС, УО, Т, Р, ІНДЗ/12
Тема 9. Головні етапи історії білоруської етнічної групи в Україні	7		2	5		ДС, УО, Т, Р, ІНДЗ/12
Тема 10. Колонізаційні процеси в Російській імперії та формування колоній іноземців на Півдні України	10	2	2	5	1	ДС, УО, Т, Р /12
Тема 11. Формування етнічної структури населення Буковини та Закарпаття	11	2	2	6	1	ДС, УО, Т, Р/12
Тема 12. Етнічна структура населення українських земель початку ХХ ст.	8		2	5	1	ДС, УО, Т, Р/12
Тема 13. Видатні представники етнічних меншин в Україні	8		2	6		ДС, УО, Т, Р, ІНДЗ/12
Разом за змістовим модулем 2	120	16	22	72	10	12 балів
Модульні контрольні роботи						30х2=60 бал.
ІНДЗ						10 балів
Активна участь у роботі семінарських занять						6 балів
Усього годин/ балів	210	40	50	106	14	100 балів

Форма контролю*: ДС – дискусія, ДБ – дебати, Т – тести, ТР – тренінг, РЗ/К – розв'язування задач/кейсів, ІНДЗ/ІРС – індивідуальне завдання/індивідуальна робота студента,

РМГ – робота в малих групах, МКР/КР – модульна контрольна робота/ контрольна робота, Р – реферат, а також аналітична записка, аналітичне есе, аналіз твору, УО – усне опитування тощо.

6. Завдання для самостійного опрацювання

№ теми	Види, зміст самостійної роботи
1	Опрацювання лекційного матеріалу. Самостійно опрацювати наукові концепції меншин (Д.Янг, Л.Мейер, М.Харріс, С.Веглі).
2	Опрацювання лекційного матеріалу. Самостійно проаналізувати історіографію історії національних меншин України початку ХХІ ст.
3	Опрацювання лекційного матеріалу. Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про становище євреїв на українських землях у складі Австро-Угорської імперії.
4	Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про вірменські колонії Криму
5	Опрацювання лекційного матеріалу. Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про міграційні рухи поляків на українські землі другої половини ХІХ ст.
6	Опрацювання лекційного матеріалу. Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про німецьку колонізацію Волинської губернії у другій половині ХІХ ст.
7	Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про Київ як центр політичного і культурного життя чехів Російської імперії.
8	Опрацювання лекційного матеріалу. Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про міграції на українські землі російських старовірів та інших «розкольників».
9	Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про етнокультурну взаємодію на території українсько-білоруського пограниччя.
10	Опрацювання лекційного матеріалу. Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали першого всеросійського перепису населення про етнічну структуру населення південних губерній Російської імперії.
11	Опрацювання лекційного матеріалу. Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про основні етапи історії румунів на території Закарпаття.
12	Підготовка до семінарського заняття. Самостійно скласти порівняльну таблицю чисельності етнічних груп українських земель початку ХХ ст.
13	Підготовка до семінарського заняття. Самостійно опрацювати матеріали про видатних діячів національних меншин, пов'язаних з історичною Волиною.

IV. Політика оцінювання

При вивченні дисципліни «Національні меншини України: історія і культура» застосовується поточний та підсумковий семестровий форми контролю. Також, передбачено обов'язковий контроль засвоєння навчального матеріалу дисципліни, віднесеного на самостійну роботу. Поточний контроль (засвоєння окремих тем) проводиться у формі усного опитування або письмового експрес-контролю на лекціях та семінарських заняттях, у формі виступів здобувачів вищої освіти з доповідями при обговоренні навчальних питань на семінарських заняттях, у формі написання рефератів, виконання тематичних тестових завдань, підготовки

ІНДЗ.

При вивченні дисципліни необхідно спиратися на конспект лекцій та рекомендовану основну і допоміжну навчальну та наукову літературу. Вітається використання інших джерел з альтернативними поглядами на ті чи інші питання задля формування продуктивної дискусії з проблем навчальної дисципліни.

Високо оцінюється прагнення здобувачів вищої освіти: регулярно відвідувати заняття; планомірно та систематично засвоювати навчальний матеріал; активно працювати на семінарських заняттях, брати участь в обговоренні дискусійних питань; повною мірою долучатися до активних форм навчання; відпрацьовувати пропущені семінарські заняття.

Недопустимо: пропуски та запізнення на заняття; користування мобільним телефоном, планшетом чи іншими мобільними пристроями під час заняття (крім випадків, передбачених навчальним планом та методичними рекомендаціями викладача); списування та плагіат; наявність незадовільних оцінок за 50% і більше зданого теоретичного і практичного матеріалу.

Пропуск занять передбачає відпрацювання теми викладачу (усно або у формі тестування) не пізніше 7 днів до написання модульної контрольної роботи.

Пропущена модульна контрольна робота переписується не пізніше 7 днів до завершення семестру.

V. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль з дисципліни є обов'язковою формою контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти. Він проводиться в усній формі у вигляді семестрового заліку (за 100-бальною шкалою оцінювання). Терміни проведення підсумкового семестрового контролю встановлюються графіком навчального процесу,

Перелік питань до заліку:

1. Історія і культура етнічних меншин як об'єкт наукового дослідження.
2. Теоретичні тлумачення понять «етнічна група», «етнічна меншина», «національна меншина» у вітчизняній та зарубіжній науці.
3. Типологізація етнічних меншин, їх функції.
4. Вивчення національного складу населення України у другій половині XIX – на початку XX століття.
5. Перші етнічні карти українських земель.
6. Радянська історіографія про етнічні меншини республіки.
7. Досягнення української історіографії 90-х рр. XX ст. у вивченні минулого етнічних меншин України.
8. Джерела з вивчення історії та культури етнічних меншин України.
9. Сучасні проблеми дослідження історії і традицій національних меншин України.

10. Історіографія проблеми німецької колонізації українських земель.
11. Причини і етапи німецької колонізації південноукраїнських земель.
12. Меноніти на Півдні України.
13. Формування німецьких колоній у центральних, північних та західних губерніях України.
14. Німецька колонізація Волині.
15. Економічне життя німецьких колоній.
16. Громадсько-політичне життя німецьких колоністів.
17. Подвижницька діяльність видатних німецьких колоністів.
18. Духовний розвиток німецьких громад України.
19. Історіографія проблеми формування і розвитку української колонії.
20. Причини і етапи розселення польської людності в Україні.
21. Поляки як панівна нація на українських землях у XVI - першій половині XIX ст.
22. Правове становище польської етнічної меншини в Російській імперії.
23. Громадсько-політичне життя поляків у XIX - на початку XX ст.
24. Російсько-польський антагонізм у земельному питанні в XIX ст.
25. Господарська діяльність поляків та її вплив на економічні процеси в Україні (XIX – поч. XX ст.).
26. Культурний розвиток польських громад України.
27. Видатні представники польської етнічної меншини в Україні.
28. Юдаїка як напрям наукових досліджень в Україні.
29. Основні етапи формування єврейських громад на українських землях.
30. Правове і соціально-економічне становище євреїв в XV – XVII ст.
31. Особливості громадського самоврядування євреїв.
32. Українсько-єврейський антагонізм у роки визвольної війни 1648-1654 рр.
33. Формування смуги єврейської осілості.
34. Антисемітська політика російського царизму.
35. Єврейські погроми.
36. Особливості економічного розвитку єврейських громад.
37. Духовне життя єврейської етнічної меншини.
38. Побут і звичаї євреїв України.
39. Видатні представники єврейської етнічної меншини в Україні.
40. Історіографія проблеми чеської колонізації українських земель.
41. Причини і етапи чеської колонізації.
42. Чехи на Волині.

43. Політика царського уряду щодо чеських переселенців.
44. Господарство і матеріальна культура чехів України.
45. Громадське життя, побут і звичаї чехів.
46. Чеські освіта і шкільництво.
47. Національно-культурні товариства чехів та їх діяльність.
48. Видатні представники чеських громад в Україні.
49. Історіографія проблеми формування і розвитку російських громад на українських землях.
50. Основні міграційні хвилі переселення росіян на Правобережну і Лівобережну Україну.
51. Царська політика русифікації українських земель.
52. Правове становище етнічних росіян. Соціальна структура росіян в Україні.
53. Культурний розвиток російської етнічної меншини.
54. Політичні і національно-культурні товариства росіян.
55. Господарська діяльність росіян та її вплив на економічні процеси в Україні.
56. Видатні представники російської етнічної меншини в Україні.
57. Етнічна структура населення України за переписами 1897 р. і 1900 р.
58. Грецькі колонії в Україні.
59. Вірменські колонії України.
60. Переселення болгар у Південну Україну.

VI. Розподіл балів та критерії оцінювання

Дисципліна складається з двох змістових модулів та її вивчення передбачає виконання ІНДЗ. Підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою складається із сумарної кількості балів за:

1. Поточне оцінювання з відповідних тем (максимум 30 балів).
2. Виконання ІНДЗ, які зараховуються у поточний контроль (максимум 10 балів).
3. Модульні контрольні роботи (максимум 60 балів).

Види (форми) індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Написати реферат про окремий аспект життєдіяльності однієї з етнічних меншин України. (шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Поля: ліве – 3 см, верхнє – 2 см, праве – 1,5 см, нижнє – 2 см). Обсяг – до 20 сторінок. Максимальна оцінка – 10 балів.

Тематика рефератів

1. Економічна роль вірменських переселенців в Україні у середні віки та ранньомодерний час.
2. Історія створення та розвиток єврейських землеробських колоній у XIX ст.

3. Поляки в історії Волині.
4. Гагаузи в історії України.
5. Особливості побуту та економічного розвитку єврейських містечок на Правобережній Україні.
6. Особливості формування етнічного складу населення Волині.
7. Роль представників різних національних меншин у розвитку науки в Україні.
8. Особливості формування етнічного складу Закарпаття.
9. Особливості формування етнічного складу Південної України у XVIII–XIX ст.
10. Формування етнічного складу Правобережної України.
11. Формування етнічного складу Східної України.
12. Характеристика діяльності некаатолицьких (українських, вірменських, грецьких) братств у Речі Посполитій.
13. Євреї та поляки в історії України (у працях М. Грушевського).
14. Чеське шкільництво в Україні.
15. Цигани в історії України.
16. Чинники формування поліетнічного характеру українських великих міст у XIX – на початку XX ст.
17. Законодавство Російської імперії про євреїв.
18. Внесок іноземних колоністів у розвиток сільського господарства на півдні України у кінці XVIII – на початку XX ст.
19. Участь іноземних архітекторів у забудові великих українських міст у XIX – на початку XX ст.
20. Особливості України в очах французького інженера Г. Л. де Боплана.
21. Враження німецькомовних європейців від подорожі західноукраїнськими землями (на основі описів з кн.: Із австрійсько-німецької україніки XVIII –XIX ст. Львів, 2008, Ч. 1).
22. Інонаціональне купецтво в Україні в XVI–XVIII ст.
23. Історія організації самоврядування в етно-конфесійних громадах середньовічного Львову (на основі праці М. Капраля).
24. Роль національних меншин в аграрній історії України.

Поточний контроль (max = 40 балів)			Модульний контроль (max = 60 балів)		Загальна кількість балів
Модуль 1		Модуль 2	Модуль 3		
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	ІНДЗ	МКР 1	МКР 2	

15 12 балів – підготовка і робота на семінарських заняттях (за результатами відповідей обраховується середньоарифметичний бал (додаються всі отримані оцінки, отримане число ділиться на кількість відповідей). 3 бали за систематичну підготовку до семінарських занять та активну участь у їх роботі (доповнення, виступи з повідомленнями, рефератами, рецензування відповідей і т. д.).	15 12 балів – підготовка і робота на семінарських заняттях (за результатами відповідей обраховується середньоарифметичний бал (додаються всі отримані оцінки, отримане число ділиться на кількість відповідей). 3 бали за систематичну підготовку до семінарських занять та активну участь у їх роботі (доповнення, виступи з повідомленнями, рефератами, рецензування відповідей і т. д.).	10	30	30	100
---	---	-----------	-----------	-----------	------------

Оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях за 12 бальною шкалою:

1–3 бали – незадовільна відповідь з конспектом або ксерокопіями;

4–6 балів – неповна відповідь на поставлене питання з конспектом без самостійного володіння матеріалом;

7–9 балів – повна відповідь, студент лише частково користується конспектом;

10–12 балів – самостійна, повна відповідь без використання конспекту, виявлене вміння аналізувати, порівнювати матеріал, робити висновки та узагальнення.

Підсумковий семестровий контроль з дисципліни проводиться на заліку у процесі усного/письмового опитування. Кожен з студентів відповідає на 3 питання (20 балів кожне).

Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90 – 100	Відмінно
82 – 89	Дуже добре
75 – 81	Добре
67 – 74	Задовільно

60 – 66	Достатньо
1 – 59	Незадовільно

VII. Рекомендована література

1. Актуальні проблеми історії євреїв України / наук. ред. М. І. Панчук. К., 1994.
2. Арбеніна В. Л. Етносоціологія: Навч. посібник: 2-ге вид., доповнене і перероблене. Х., 2007.
3. Бовуа Д. Битва за землю в Україні: 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. К., 1998.
4. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревизор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). К., 1996.
5. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка. К., 2006.
6. Буравський О. А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Чернівці, 2003.
7. Голубенко П. Україна і Росія у системі культурних взаємин. К., 1993.
8. Горовский Ф. Я., Хонигсман Я. С., Найман А. Я., Елисаветская С. Я. Евреи Украины: (Краткий очерк истории). К., 1995. Ч. 2.
9. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи. Матеріали. Карти / Центр. Держ. архів; В. Литвин та ін.; Вступ. ст. В. Смолія. К.: Либідь, 2000.
10. Григорян В. Р. История армянских колоний Украины и Польши: (Армяне в Подолии). Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1980.
11. Гуменюк А. О. Соціальна і національна структура міського населення Правобережної України (друга половина XIX ст.). *Український історичний журнал*. 1993. № 10.
12. Гуржій О. І. До питання про кількість та етнічний склад населення України в другій половині 17 ст. *Український історичний журнал*. 1993. № 4-6.
13. Дашкевич Я. Р. Розселення вірмен на Україні в XI–XVII ст. *Український історико-етнографічний збірник*. 1971. Вип. 1.
14. Етнічний довідник. Ч. 2. Етнічні меншини в Україні. К.: Фенікс, 1996.
15. Етнічні спільноти України: Довідник. К.: Фенікс, 2001.
16. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. К., 1993.
17. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В. Наулка. К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001.
18. Євреї в етнічній мозаїці українських земель : [монографія] / [Марія Вовчко та ін. ; уклад. Артем Харченко, Олексій Чеботарьов ; наук. ред. Сергій Наумов] ; Харків. нац. ун-т ім.

В. Н. Каразіна, Центр дослідж. міжетніч. відносин Сх. Європи. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015.

19. Євтух В. Б., Чирко Б. В. Німці в Україні (1920-і-1990-і роки) / Центр етносоц. та етнополіт. досліджень НАНУ. К., 1994.

20. Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. XX ст. / Ін-т історії України. К., 1994.

21. Закарпаття в етнополітичному вимірі. К., 2008.

22. Кудряченко А. І. та ін. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. К.: Наук. думка, 1995.

23. Кулинич П. М., Кривець Н. В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні / НАНУ. Ін-т історії України. К., 1995.

24. Культура та побут населення України / За заг. ред. В. І. Наулка. К., 1993.

25. Лісевич І. Т. Духовно спрагли (Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр.). К., 1997.

26. Лісевич І. Т. Родом з України (польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на поч. XX ст.). К., 1995.

27. Лісевич І. Т. У затінку двоголового орла (Польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в др. пол. XIX – на поч. XX ст.). К., 1993.

28. Магочій П.-Р. Історія України. К.: Критика, 2007.

29. Магочій Павло-Роберт, Петровський-Штерн Йоханан Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка, 2018.

30. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К., 1996.

31. Мільчев В. Болгарські переселенці на півдні України, 1724-1800 рр. К.; Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001.

32. Міронова І. С. Національні меншини України: Навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2006.

33. Національні меншини України у XX ст.: політико-правовий аспект. К., 2000.

34. Національні меншини в Україні, 1920–1930-ті роки: Історико-картограф. атлас / Інститут національних відносин і політології НАНУ; Скл. М. І. Панчук та ін. К.: Четверта хвиля, 1996.

35. Національні меншини в Україні: Інформаційно-бібліографічний покажчик / Упоряд. І. Винниченко, В. Горовий. Ін-т досліджень діаспори. К.: ВД «Стилос», 2003.

36. Національні меншини Правобережної України: Історія і сучасність. Наук. зб. Житомир: Волинь, 1998.

37. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. К., 1997.
38. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк). К., 1975.
39. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. К., 1998.
40. Німці і німецька культура в Україні / Автор тексту Новохатько Л. та ін.; Відп. ред. Смолій В. А. К., 2001.
41. Носкова И, А. Крымские болгары в XIX – нач. XX в.: история и культура. Симферополь, 2002.
42. Основи етнодержавознавства / За ред. Ю. Римаренко. К., 1997.
43. Палієнко В. І. Місця історичного розселення польської людності в Україні в к. XIX – XX ст. К., 1998.
44. Рабінович Я. Й. На зламі віків: До 1000-річчя проживання євреїв в Україні. К., 1998.
45. Рафальський О. О. Національні меншини України у XX ст.: Історіографічний нарис. К., 2000.
46. Сергійчук В. Німці в Україні. К., 1994.
47. Хонигсман Я. С., Найман А. Я. Евреи Украины. Краткий очерк истории. К., 1993. Ч. 1.
48. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: Словник-довідник / Ю. Римаренко, М. Вівчарик, І. Іванченко та ін. К., 1997.
49. Україна – Греція: Історична спадщина і перспективи співробітництва. 1991. Т. 1, ч. 1.
50. Шкандрій М. Євреї в українській літературі. Зображення та ідентичність ; пер. з англ. Наталії Комарової. Київ : Дух і літера, 2019.
51. Шевченко Ф.П. Участь представників різних національностей у Визвольній війні 1648-1654 рр. *Український історичний журнал*. 1978. № 11.
52. Щербак М. Г., Щербак Н. О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – поч. XX ст.). К, 2005.

Інформаційні ресурси

1. Ресурси інтернету: litopys.org.ua/links/inistor.htm
2. Сайт Інституту історії України НАНУ: history.org.ua та пов'язані з ним.
3. Інформаційний портал болгар в Україні: <http://www.bg-ua.org/?name=razrabot>
4. Електронна єврейська енциклопедія: [http:// www.eleven.co.il](http://www.eleven.co.il)
5. Сайт російської діаспори в Україні: <http://www.rus.in.ua>